

Prostor, spacialnost, spacializacija: literarne raziskave po prostorskem obratu in spacialna logika (zgodovinskega) narativa

Jola Škulj

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana, Slovenija
jsk@zrc-sazu.si

Razprava premisli pojme prostor, prostorskost, spacializacija, da pojasni, kako razumeti Sojeve argumente za prostorsko razmišljanje, ali to, kar je prostorska oziroma geografska domišljija. Alternativni pogled njegove ideje tretjega prostora, ki predpostavlja materialno in mentalno razsežnost prostorsosti, je dragocen za projekt »Prostor slovenske literarne kulture: literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom«. Spremenjena strukturna dominantna vědnostnega sistema o literaturi omogoča geokritičnim raziskavam in kulturni geografiji sprožiti nove zahteve po tolmačenju prostorskih modelov literarnih pojavov, kar informacijska tehnologija gotovo dopušča. Prostorski obrat spontano generira možnosti za natančnejša reprezentacijska sredstva razbiranja spacializirane zgodovine in uresničuje geokritični ideal multifokalne predstavitve literarnih dejstev.

Ključne besede: literarna teorija / kulturna geografija / geokritičstvo / prostor / prostorskost / prostorski obrat / spacializacija

»Space and duration are one.«

(Poe, *Eureka*, 1848)

»There is no difference between time and any of the three dimensions of space except that our consciousness moves along it.«

(H. G. Wells, *The Time Machine*, 1895)¹

Uvod

Navedeni misli Poeja in Wellsa izrekata zgodnejšo idejo poenotenja prostora-časa kot nečesa, kar je *enkratna mnogost*. Več stoletij pred tem je tudi helenistično judovski filozof Filon Aleksandrijski, ki si je prizade-

val zbližati judovsko biblično izročilo in helenistično razumevanje življenja in mišljenja, razmišljal, da je *čas rezultat prostora* (vesoljnega sveta). Kantova filozofija pojmuje čas in prostor kot »čisti formi čutnega zora, ki sta apriorna principa spoznanja« (Kant, »Kritika« 61) in strukturirata človeško izkustvo. Po njegovem prepričanju ni ničesar, kar sodi v izkustveno vednost, da ne bi imelo časovnih povezav, vsi čutni podatki pa imajo tudi prostorske vezi. Monika Fludernik (9) je v svojem razpravljanju o »naravni« naratologiji ugotavljala, da »narativi spontanega konverzacijskega upovedovanja zgodb kognitivno korelirajo z zaznavnimi parametri človeške skušnje«, kar implicira, da posredovani narativi strukturirano skušnjo *enkratne mnogoterosti* časa in prostora vpisujejo vase in jo predajajo naprej. Ko je prelomno izpostavljala pojmovanje narativa kot diskurza človekove izkušnje, je v svoji redefiniciji narativnosti opozorila, da »izkustvenost reflektira kognitivne vzorce utelešenosti«, prav ta utelešenost (*embodiedness*) pa »evocira vse parametre realnih življenjskih shem eksistence, ki mora vedno biti situirana v specifičen okvir časa in prostora« (Fludernik 22).

Prostor je zapleten in nezanesljiv pojem. Po matematično koncipirani razlagi v *The Cambridge Dictionary of Philosophy* je prostor »razprostranjena mnogoterost različnih dimenzij, kjer število dimenzij ustreza številu spremenljivih veličin, potrebnih za določitev lokacije v mnogoterosti« (DiSalle 866–867). Da je pojem prostora težko opredeljiv in izmuzljiv, je bilo nedvoumno v zavesti že ob prvem vileniškem komparativističnem kolokviju (2003), ko smo zastavljali temo o literaturi in prostoru, podnaslovljeno *Prostori transgresije*. Povsem jasno je bilo, da obravnavane problematike zaradi tega dejstva ni mogoče vnaprej zamejevati.² Izhodiščno namero za takratno odpiranje teme o literaturi ter prostorih transgresije ali prestopanja je sprožala nujnost, da smo ponovno razčlenili in pretehtali poglede na niz prostorskih aspektov literatur, na uveljavljene poglede in ugotovitve o položaju literature kot ustvarjalne prakse, pa tudi o položajih konkretnih evropskih literatur, o njihovi historični in vsakokratni aktualni eksistenci. Smisel prevpraševanja je bil revidirati določene sodbe in poglede o naših lastnih kulturnih zgodovinah, premisliti pojmovanja kulturnih identitet, stališča o nacionalnih literarnih korpusih in literarnih kanonih, ki so se nedvomno precej modificirala od sredine 19. stoletja, tako kot se je spremenil tudi sam pojem nacionalnega, ob katerem se je začel vzpostavljati prvotni interes za literarno zgodovino. Če je literatura enkratno in nezamenljivo materializirano beleženje inventivne eksistence ljudi na posameznem jezikovnem teritoriju in skozi svoje vpise transparentno daje na vpogled razčlenjeno podobo o moči, zmožnostih in o specifičnem samodojemanju človeka in njegovem duhovnem odzivanju v danih situacijah

skozi zgodovino, potem lahko geokartiranja prostorskih razsežnosti tega početja bolj podrobno izrisujejo podobo literarnega delovanja. To izpričuje, da se je že interes tedanjega vileniškega komparativističnega soočenja usmerjal k vprašanju ustrežnejšega pojmovanja literarnega prostora kot kognitivne karte.

Po tem zgodnejšem pretresu prostorskih problematik, kjer so bila med drugim predstavljena tudi geokritična stališča Bertranda Westphala, je vračanje k vprašanju literarne vede po t. i. prostorskem obratu povsem razumljivo. Osrednja naloga razpravljanja – v kontekstu potekajočega raziskovalnega projekta »Prostor slovenske literarne kulture: literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom« – je osvetliti koncept *spacialne logike* (zgodovinskega) narativa, ki lahko z vnosom selekcioniranih literarnih geopodatkov v digitalno zemljepisno karto nudi možnost izrisa dejanskega literarnega življenja na slovenskem teritoriju. Ta tema pa seveda najprej zavezuje, da bolj jasno opredelimo, kaj implicirajo ideje *prostora, spacialnosti, spacializacije*.

Kaj je prostor?

Ideja prostora v svoji kompleksnosti zaobjema vrsto težav in nikakor ni preprosta, kot se zdi nemara na prvi pogled. Po Robertu Torrettiju, ki ga navaja elektronska verzija *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, je prostor »mišljen kot nekaj, kar predstavlja *brezmejno obsežnost*, ki domnevno zajema vse in vsako stvar določene vrste, [vendar] se ne nanaša na nič takšnega, kar bi se lahko kazalo percepciji naših čutilk«, po istem viru je ideja prostora »prej nič zunaj vseh stvari«, »*brezmejna, vseobsegajoča razsežnost*«, »identična s praznino, kot jo je postulirala atomistična filozofija« (Toretti 420).

Po Cornfordu ima »invencija prostora« kot brezmejne, vseobsegajoče posode svoje korenine v 5. stoletju pr. n. št. Bolj verjetno je, da izvor pomena sega v pozni srednji vek. V vsakem primeru je bila ideja³ močno navzoča okrog leta 1660 v Cambridgeu, ko je pri Newtonu predstavljala temeljno sestavino v ogrodju njegovega opisa o pojavu gibanja. V posthumnem članku je Newton poudaril, da se *prostor izmikata tradicionalni klasifikaciji entitet na substance in attribute* in da mu pripada »njegov lasten način eksistence«. Vse do objave članka v letu 1962 so filozofi obravnavali Newtonovo pojmovanje prostora kot substanco in večina je sodila, da je takšno razumevanje popolnoma absurdno. Z vidika vloge vseobsegajočega prostora v Newtonovi fiziki ga je Kant⁴ razumel kot predpogoj človekovega vedenja, dan enkrat za vselej človekovemu umu. Newton je pred tem zapisal, da *točke v prostoru dolgujejo svojo individualno istovetnost relacijskemu sistemu, v katerega so umeščene*. [...] Tako Newtonov pojem prostora pripravlja osnovno podobo tega, kar je danes znano kot (kategorična) matematična *struktura*, ki jo je mogoče povsem splošno

opisati kot *zbirko postavk, v celoti določeno s seznamom medsebojnih razmerij*. (Torretti 420–421; poud. J. Š.)

Ključno je, da prostor razumemo kot čisti relacijski sistem ali relacijsko strukturo ter da imamo v vednosti, da *ne ustreza tradicionalnim pogojem stvarnega* ali, kot je trdil že Leibniz (§ 11), da *nima pristne realnosti*. A kot je razmišljal že Newton, imajo *točke v prostoru svojo individualno istovetnost, ki jo dolgujejo relacijskemu sistemu, v katerega so umeščene*, zaradi česar lahko ugotovimo, da izkazuje prostor, razumljen zgolj kot *določilo*, svojo relevantno v zvezi z informacijami in podatki – torej tudi literarnimi. Ali prostor implicira razmerja reči, torej tudi razmerja tistih, ki zanimajo literarno vedo? Kot je zapisal Kant v prvem razdelku transcendentalne estetike, v poglavju o prostoru, dojemamo prostor »kot *pogoj možnosti* pojavov in ne kot neko od njih odvisno določilo. Je apriorna predstava, ki je nujen temelj zunanjim pojavom« (Kant, »Kritika« 62). Po Kantu, prvič, »prostor ni empiričen pojem, ki bi bil vzet iz zunanjih izkustev«, ampak je, drugič, »nujna apriorna predstava, ki je v temelju vsem zunanjim zoram« (62); tretjič, »prostor ni diskurziven, ali kot pravimo, obči pojem o razmerju reči nasploh, ampak je čisti zor«; in, četrtič, »[p]rostor je predstavljen kot neskončna *dana* velikost [...], vsi deli prostora v neskončno so hkrati. Torej je ta izvorna predstava prostora apriorni zor in ne pojem [Anschauung *a priori* und nicht Begriff]« (63).

Kaj pomenijo takšne implikacije prostora za celovitejše dojetanje literature in njene vloge v oblikovanju posameznih kultur? Ali je s prostorsko analizo literarnih podatkov, umeščenih z geografskim informacijskim sistemom, mogoče pridobiti izčrnejši vpogled v teritorialne specifikke literature? Ali je prostor kot določilo sploh mogoče prepoznavati skozi vnesene nize empiričnih podatkov ali dejstev, zvezanih z literaturo, ali pa ga je mogoče ustrezno razbirati in presojeti šele skozi interpretacijo kot hermenevitično dejanje? Ali nam konstelacije na zemljevid umeščenih geoinformacij o pojavih literature in literarnih dogodkih lahko same zase kaj sporočajo? Ali takšni nevtralni literarni geopodatki (na primer o kraju nastajanja literarnega dela, o mestu izida knjige, o avtorjevem kraju rojstva, šolanja ali njegove umetniške formacije ipd.), torej zabeležbe golih dejstev res že kaj povedo o literarnem in kulturnem prostoru, ki je proizvedel pojave besedne umetnosti?

Prostor zavzemajoče dejanskosti in čas pokrivajoči dogodki, torej prostor in čas kot *zaznavna parametra človekove skušnje*, so bistvene in nerazdružljive sestavine narativnega diskurza, potemtakem tudi zgodovinskega diskurza o življenju literatur. Prostor je inherentna sestavina več literarnih pojmov: besedilnega sveta (gl. Werth), zgodbenega sveta (gl. Herman), *kerotopa*

(gl. Bahtin). To pomeni, da nas v raziskavi o prostoru slovenske literarne kulture, literarni zgodovini in prostorski analizi z geografskim informacijskim sistemom, kjer nas prostor zanima kot *kognitivna* karta naše kulture, naloga umeščanja literarnih podatkov na zemljevid Slovenije napotuje k izčrpnemu zajetu literarnih dejstev o dozdajšnjem tukajšnjem življenju literarnih praks in k razgrnitvi relevantne mreže, ki je utegnila sprožati pojavljanja in premike literarnega razvoja. Prikazi literarnih podatkov v spacialni razgrnitvi dajejo obsežen, z več zornih kotov predstavljen vpogled v kompleksen soobstoj faktorjev oziroma v *konstelacije*, ki označujejo prostorske relacije dogodkov ali kontekstov porajanja in evolucijskih premen literarnega življenja.

Ko Marie-Laure Ryan («Space» 420) izčrpno razmišlja o vidikih prostora, omenja, da »reprezentacije prostora niso nujno narativni«, in ob tem sama spomni na geografske karte, slikarske krajine, itn., vendar vztraja, da »vsi narativi implicirajo svet s spacialno razgrnitvijo, tudi ko prostorska informacija ni podana«. Avtorica opozarja tudi na dobesedno in metaforično rabo pojma prostor in ugotavlja, da so zlasti v »literarni in kognitivni teoriji ti pojmi metaforični, saj ne morejo računati na fizično eksistenco« (Ryan, «Space» 420). Ob tem omenja pojme: *miselni prostor* (*mental space*; gl. Fauconnier, *Mental Spaces*), ki implicira konstelacije pomenov, pojem miselnega in jezikovnega *kartiranja* (gl. Fauconnier, *Mapping*), pojem *prostorske zgodbe* (gl. Turner), *prostorskega branja narativa* (gl. Friedman), na kar bomo izčrpno opozorili še v povezavi s Frankovimi tezami o *spacialni formi* modernega romana. Marie-Laure Ryan, ki zastavi vprašanje o *narativnem prostoru* in o pristopih k njemu s poglavji o *spacialnem podobju*, tekstualizaciji prostora in tematizaciji prostora, sama sicer pojasnjuje prostor kot »fizično obstoječe okolje, v katerem se gibljejo značaji«, in razdela vprašanja kot *prostorski okvir*, postavitev (*setting*), *zgodbeni prostor*, *pripovedni svet*, *pripovedni univerzum*, ki vase vključuje tudi zgolj *možne svetove*; posebej opredeli še *spacialno razgrnitev teksta*, ki jo razume, da se nanaša na spacialnost teksta kot materialnega predmeta in na njegove dimenzionalnosti (prim. razlike med oralnimi, pisnimi in uprizorjenimi besedili); pa prostor, ki služi za kontekst in posodo (*container*) teksta in je povezan s prostorom realnega sveta (prim. *genius loci*), ter koncepcijo *spacialne forme* teksta. V razdelku o narativu in tekstualizaciji prostora opozarja še na dejstvo, da se skozi branje prostorske informacije zgostijo v *kognitivne zemljevide* ali *mentalne modele narativnega prostora* (prim. Ryan, «Cognitive Maps»), kar je zanimiva observacija tudi za naš projekt.

Kaj implicira atribut prostorskega in kaj pomeni spacialnost?

Oznaka *prostorski* ali *spacialen* se po slovarskih razlagah nanaša na prostor, na lego, umestitev oz. *odnose v prostoru*; na to, kar je formirano, opredeljeno ali označeno s prostorom, kar je povezano ali pogojeno s prostorom; na nekaj, kar vpleta prostor, prostranost, razsežnost (na primer tudi vsako od smeri, v kateri telesa zavzemajo prostor), razprostranjenost. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* omenja ob oznaki *spacialen* le pomen, kot ga pozna psihologija: spacialna sposobnost, sposobnost dojemanja prostora, prostorskih odnosov. Izraz *spacialnost* implicira prostornost, prostorskost, značilnost tega, kar se organizira v prostoru,⁵ ali način prostorsko vzpostavljenih odnosov. Nanaša se torej na spacialni značaj, kvaliteto ali svojskost. Etimološko izhaja izraz iz latinske besede *spatium*, ki pomeni prostor, območje; tudi razmik, vmesni prostor, razmestitev. V zvezi s potekajočim projektom nas bo oznaka *spacialnost* predvsem zanimala v zvezi s prostorsko distribucijo literarnih podatkov, tj. s prostorsko ali spacialno organizacijo prezentiranih geopodatkov.

Ideja spacialnosti je navzoča tudi v konceptu *prostorskega mišljenja*, ki ga kot osrednjo temo izpostavlja Edward Soja, s čimer opredeljuje prostorski modus domišljije ali predstavljanja, torej to, kar sam imenuje tudi *geografska* ali *spacialna domišljija*. Soja je s svojimi izvirnimi stališči, razgrnjenimi v knjigah *Postmodern Geographies* (1989) in *Thirdspace* (1996), daljnosežno posegel v rekonceptualizacijo polja socialne teorije in teoretsko osmisлил to, kar povzema izraz prostorski obrat, ki v bistvu predstavlja izčrpno kritiko historicizma in zagovarja bolj rafinirane prijeme – kot jih sam poimenuje – materialistične dialektike. Soja pozna tudi sintagmo *človeška spacialnost* in v polje človeške spacialnosti po njegovem sodi raziskovanje *tretjega prostora* (*thirdspace*), v katerem se v *živih* doživljanjih ali skušnjah ustvarjajo nove in različne rekombinacije *prvega prostora* (*firstspace*) kot materialnega, fizičnega fenomena, in *drugega prostora* (*secondspace*) kot ideje ali miselnega konstrukta. Polje spacialnosti *tretjega prostora*, kakršnega predlaga Soja, predstavlja možnost kombiniranja in istočasnega preseganja binarne izbire med epistemologijama prvega in drugega prostora, ob tem pa skiciranja novega in drugačnega prostora. »Tretji prostor je nekaj več in nekaj drugega kot le kombinacija prvega in drugega prostora. Tretji prostor uvaja *prakso* kot aspekt človeške spacialnosti« (Lied 107) in je prav zaradi tega koncept spacialne neskončnosti. S svojo razdelavo prostora se je Soja navezal tudi na stališča Henrija Lefebvra v *La Production de l'espace* (1974), kjer je ta razglabljal o eksistenci različnih načinov produkcije prostora, od naravnega prostora, ki ga imenuje tudi *absolutni prostor*, do bolj kompleksnih spacialnosti, za katere je bistveno, da so socialno

proizvedene (*socialni prostor*). Lefebvre je analiziral vsak historični modus produkcije prostora kot tripartitno dialektiko med vsakdanjimi praksami in percepcijami – *čutno dojetim* ali *zaznavnim* (*le perçu*), reprezentacijami ali teorijami prostora – *zamisljenim* (*le conçu*) in spacialnim imaginarijem⁶ časa – *doživetim* (*le vécu*). Soja kot proponent humane geografije je prepričan, da predstavljajo stališča zgolj fizičnega prostora (*prvega prostora*) ali pa zgolj mentalnega prostora (*drugega prostora*) varljivo okrnjenost, podajanje nepravilnega dojetja, ker v nobenem primeru ni pritegnjen *drugi* in neobhodno komplementarni aspekt.⁷ Po njegovem moramo prostor istočasno razumeti kot realen in mišljen *tretji prostor*, ker vedno predstavlja vez fizičnega geografskega prostora in mentalno, kulturno konstrukcijo prostora. Soja je povsem ekspliciten, da je pojem tretjega prostora relevanten ne zgolj za geografijo ali pa vede, ki raziskujejo svoja predmetna področja v navezavi z geografsko opredeljenim prostorom (sociologija, prostorske študije, urbanistično planiranje ali kulturne študije), pač pa za sleherno stroko, ki se v luči prostorskega obrata ukvarja s spacialnostjo. Pojem tretjega prostora lahko tudi v zvezi z literaturo pomeni dragoceno analitično orodje za transdisciplinarno raziskovanje kritičnega regionalizma. Ideja tretjega prostora sporoča spacialnost družbene prakse literature, njene družbenosti ali socialne vezi in fizičnega geografskega prostora. Tretji prostor je, kot v Uvodu zapiše Soja,

učinkovito povabilo vstopiti v *prostor izjemne odprtosti, mesto kritične menjave*, kjer je mogoče geografsko domišljijo razgrniti,⁸ da *zaobjame množico perspektiv*, ki so jih doslej epistemološki strokovnjaki imeli za nezdržljive, takšne, ki jih ni mogoče povezovati. Je prostor, kjer lahko istočasno obračamo pozornost na probleme rase, razreda in spola, ne da bi privilegirali eno na račun drugega; kjer je mogoče biti marksist in post-marksist, materialist in idealist, strukturalist in humanist, privržen *hkrati* enemu pristopu in transdisciplinarnosti. (5; poud. J. Š.)

Kaj razumemo s pojmom spacializacija?

Korpus Longmanovega slovarja sodobne angleščine (Longman Dictionary of Contemporary English 5th Ed. DVD) navaja, da izraz spacializacija pomeni »invenicijo spacialnega sveta kot *zemljevida*, na katerega vpisujemo skušnje oziroma doživljaje«. *Kognitivni zemljevidi* – pojem je leta 1948 prvi tematiziral ameriški psiholog Edward Tolman (gl. Tolman) – prav tako predstavljajo en aspekt spacializacije, ki zajame vsakdanje prakse, ustaljene reprezentacije (na primer zemljevide, kartografske prikaze) ali imaginacijo možnih prostorskih svetov (na primer v vizualnih dvoumnih šalah pri nadrealistih). Ker prostor igra s kognitivne perspektive temeljno vlogo v človekovem

umu, mislih, jeziku in dejanjih, se koncept spacializacije nanaša na kognitivne, tehnične, estetske, socialne, po nekaterih navedbah celo pravne, vzgojne in komercialne razsežnosti.

Naša razumevanja abstraktnih domen se oblikujejo skozi spacialne metafore, Kuhn in Blumenthal (3) pa opozarjata, da je prav to tista lastnost, ki jo je možno uspešno uporabiti za oblikovanja vrste uporabniških vmesnikov. Očitno je tako sam tehnološki razvoj še drugače spodbudil interes za spacializacijo, na kar v knjigi *Spatialization: Spatial Metaphors* (1996) opozarjata omenjena avtorja (Kuhn in Blumenthal 130) in spomnita na uspeh spacializiranih vmesnikov z namiznimi računalniškimi sistemi tudi na širšem trgu, na možnosti hipertekstov, informacijske vizualizacije, znanstvene vizualizacije, računalniških simulacij, pa z obvladovanjem kompleksnih večuporabniških sistemov skozi spacialne metafore (na primer virtualno okolje, računalniško podprto skupinsko delo). Možnost informacijske vizualizacije ali znanstvene vizualizacije je zgolj rezultat tehnološkega stanja v zvezi z opcijo prikaza spacializacije. »Tehnični aspekti spacializacije zmožljivo in uspešno pokrivajo probleme reprezentiranja prostora in spacialne operacije v uporabniških vmesnikih. Spacialne metafore morajo biti vizualizirane s primernimi sredstvi in orodji. Praktična oblikovalska vprašanja so za vizualni kanal že v izobilju na voljo in se preusmerjajo k problemom, kot je izraba zvočne spacializacije.« (Kuhn in Blumenthal 3) Izraba potenciala konsistentnih vmesniških dizajnov in transfer znanja skozi računalniške aplikacije omogoča kompleksne nabore, povezovanja, analiziranja ter posredovanja tudi literarnih oziroma kulturnih prostorskih dejstev in podatkov.

Pojem spacializacije se je tako skozi neposredno skušnjo zadnjih nekaj desetletij prebil v vsakdanjost, medtem ko se je na koncu šestdesetih in v sedemdesetih letih izraz marsikomu še zdel kot paradokсна, nedomišljena ideja. V literarni vedi se z idejo spacializacije vsekakor srečamo že leta 1945 v povezavi z naratološkimi premenami modernega romana v obsežnem in navdihujočem spisu Josepha Franka »Spatial Form in Modern Literature«, ki je v treh nadaljevanjih izšel v *Sewanee Review*, reviji, ki izhaja vse od leta 1892. Frank, ki je kot komparativist z daljnosežno tezo o spacializaciji modernističnega pripovednega načina pri Joyceu, Proustu in Djuni Barnes razdelal spremenjene tehnološke aspekte narativa in posredno tudi specifično logiko modernističnega oblikovanja,⁹ je seveda zaradi dvoumnih in paradoksnih implikacij pojma prostora in spacialnega odprl mnoge, tudi kontroverzne kritične odzive, ki niso uplahnili skoraj tri desetletja.¹⁰ Frank je stališča o spacialni formi ali *spacializaciji* narativa, ki je sam po naravi nekaj dogajajočega, potekajočega na osi časa, po svojem zatrevanju izpeljeval iz Lessingove analize zakonov estetske percepcije in iz

njegovega razmejevanja prostorskih in temporalnih umetnosti, formulirane v *Laokoonu*, a očitno je to razbiranje in razčlenjevanje temeljnega ustroja modernistične narativnosti kot logike spacializacije prihajalo preveč pred časom, ki je naplaval kasnejše diskusije o prostorskem obratu ter o piktoralnem ali ikonskem obratu. Njegovo idejo spacializacije gre razumeti kot hevristično sredstvo in z njo predpostavlja »razbitje inherentne konsektivnosti jezika, tako da frustrira bralčevo normalno pričakovanje sekvence in ga prisili, da zaznava elemente pesmi, sopostavljene v prostoru [juxtaposed in space], ne pa sledeče si v časovnem zaporedju [unrolling in time]« (Frank, »Spatial Form in Modern Literature« 227). Spacialna forma je po Frankovih besedah »lahko formulirana samo s pomočjo principa *refleksivne reference*« (230), kar pomeni, da se udejanja prvenstveno v besedilih, ki uresničujejo visoka prizadevanja umetniškega oblikovanja. Ta njegova formulacija o specifičnih povezovalnih načelih spacialne logike v modernistični pripovedi, ki jo obvladuje prej pojasnjeni princip refleksivne reference, pomeni »ukinitvev kavzalnih, temporalnih povezav« (*Spatial Form* 17) med pripovednimi segmenti, ali če citiramo opredelitev iz urednikovega predgovora: »Spacialna forma v najbolj enostavnem pomenu označuje tehniko, s katero romanopisci spodnašajo kronološko zaporednost, kakršna je inherentna pripovedništvu. [...] Posamezni deli pripovedi so lahko povezani ne glede na kronologijo, s pomočjo takšnih sredstev, kot so prisodobbe, strukture, leitmotivi, analogije in kontrasti.« (*Spatial Form* 13) Frankov pojem spacializacije torej povzema prostorsko nizanje pripovednih (lahko tudi pesemskih) segmentov v kompozicijski sestavi. Frank, ki je zapisal, da fragmentirano pripoved modernističnega romana dojemamo spacialno, kot spacialno enoto¹¹ (lahko bi rekli, da podobno kakor razbiramo slikarsko platno), je s spacialnostjo opredelil prav to specifično sistemskost ali, kot je sam zapisal, »združeno«, »zedinjeno« ali »poenoteno« spacialno dojetje (*unified spatial apprehension*). Ravno to formulacijo o spacialnem dojetanju kot nečem *poenotenem* pa je William Spanos v svojem revidiranem branju Frankovih stališč zavračal, ker da takšno poenotenje nakazuje še vedno navzočo metafizično pozicijo, v kateri je treba dojemati »celoto [wholeness] [...] kot *telos* [as *telos*]« (Spanos, »Heidegger« 457) in ne kot neko *nedovršenost*, odprto celoto, vedno znova *vzpostavljajočo se konstelacijo*. A zdi se, da je namera Frankovega formuliranja spacialne forme narativa, kot to sam razbira pri Proustu, Joyceu ali Djuni Barnes, zajeti v koncept spacializacije prav to *emergenco*, porajajoče pojavljanje, spontano vzpostavljanje in nepredvidljivo sestavljanje pripovednih segmentov v singularne spoje, stikanja, strnitve v vsakokratnem bralnem aktu. Skratka, njegova koncepcija spacialne forme implicira le bistveno določilo pojma prostor (ter spacialnega), da je zgolj *relacijski* sistem ali relacijska struktura, z drugo

besedo, implicira *strukturo, ki obstaja zgolj skozi relacije*. Frank je s svojo idejo o spacializaciji modernističnega romana opozarjal prav na takšno *prostorsko* dojetje narativa.

Pojem spacializacije je s prebojem poststrukturalizma in s skušnjo postmoderne literature postajal bolj domač. Pri Kristevi, ki je v svojih zgodnjih esejih posvojila Bahtinove prostorske trope,¹² se v spisu »Le mot, le dialogue et le roman« ideja spacializacije ujame v njena stališča, ki utelešajo prelomne napore evropskega mišljenja, da bi artikulirali miselno modaliteto, ki se nakazuje skozi dialog, tj. *logiko distance*, relativnosti, analogije, *neekskluzivnosti* in *transfinitne opozicije*. Njen pojem spacializacije implicira dojetje *celovitosti kot odprte in transfinitne*. Susan Friedman (12) v razpravi »Spatialization« komentira, da Kristeva zagovarja »bralno prakso, ki počiva na spacializaciji besed vzdolž vertikalne in horizontalne osi v intertekstualni mreži«. ¹³ Da se je pojem utrdil in dobil vrednost relevantnega označevalca v literarni vedi, pričajo tudi formulacije o spacializaciji časa (*spatialization of time*), kot jih v komentarjih Frankovih stališč uporabi Spanos (»Modern«), ali kot jih uporablja Fredric Jameson (*Postmodernism*), ko pravi, da je s spacializacijo temporalnega (»the spatialization of the temporal«) mogoče definirati novo paradigmo, s katero sam razmejuje postmodernizem od modernizma. ¹⁴ To Jamesonovo delimitacijo je upravičeno zavrnil Brian McHale (»Archaeologies«) z opozorilom, da je že modernizem šel skozi lasten prostorski obrat, saj je očitno privilegiral spacialno dimenzijo vertikalnosti ali globine, pri čemer je globino v zvezi z modernizmom treba razumeti kot *spacializirani čas* (*spatialized time*). McHale seveda pojmu prostorskega obrata ne odreka hevristične vrednosti.

Prostorski obrat in spacialna logika zgodovinskega narativa

Prostorski obrat, ki ga včasih imenujejo tudi prostorsko kritičen obrat, pa tudi *topografski obrat*, je v raziskavah sprožil zanimanje za geografski prostor v povezavi s kulturnimi in družbenimi vedami. Prostor, kartiranje, geografska imaginacija so postali obča tema mnogih analitičnih interesov v humanistiki, pa ne le v t. i. humani geografiji in antropologiji, ampak tudi literarni vedi (prim. Moretti 2011). Barney Warf in Santa Arias (gl. Warf in Arias) povezujeta prostorski obrat z navzočnostjo globalizacijskih procesov, ki terjajo, da se na tokove ekonomij, politik in kultur ozremo bolj poglobljeno in razčlenjeno. Prostor je ključen, pa »ne kot trivialen ali samoumeven razlog, da se nekaj zgodi v prostoru, ampak zato, ker se samo razvijanje dogodkov vpleta v to, kako se kaj dogaja in (pre)oblikuje [...]«. Prostor ni preprosta pasivna odslkava družbenih in kulturnih tokov,

ampak aktiven udeleženeec, to pomeni, da je geografija tako konstitutivna kakor reprezentativna« (Warf in Arias 10), ustvarja in posreduje tudi lastnosti in značilnosti družbenih praks. Prostor predstavlja *mrežo* in lokacije (kraji) v njej niso izolirane entitete, ampak vozlišča ali *noduli* v mrežni povezanosti, nasledki mnogih učinkov, usedline mnogih odnosov in procesi različnih aktivnosti. Prostor ni le geografska danost, ampak kulturna konstrukcija, kar pomeni, da prostorske točke predstavljajo kompleksnost razmerij, so odtisi mnoštva pojavov in agensov, sad mnogih historičnih nanosov, raznoterih vplivov in inskripcij kulturnega spomina. Prostorski obrat je pojmovanje prostora prepoznal in utrdil kot mrežo odnosov, v ospredje je pomaknil razpoznavanje modelov *realnih* prostorskih fenomenov, raznoterost, ki zaznamuje in oblikuje kompleksno naravo prostora, pa nagovarja z vprašanji, ki spodbujajo k nanovo formuliranim interdisciplinarnim prostorskim raziskavam, v katerih gre za sklop pristojnosti, ki jih je razumeti z različnih konceptualnih gledišč.

Prostorski obrat je tako v povezavi z literarno vedo stimuliral vrsto raziskovalnih skupin in individualnih raziskav k drugačnemu fokusiranju literarnih in kulturnih vprašanj, na kar so bistveno vplivali izvirni spacialno teoretski miselni posegi Edwarda Soja, ki jih je kot postmoderne geograf s kritičnimi analitičnimi pristopi k vidikom prostora in družbenega načrtal in uveljavil v delih *Postmodern Geographies* (1989) in *Thirdspace* (1996), ti pa so pomagali metodološko osnovati tudi temelje literarne geografije. Konceptualni zaris njegovih temeljnih idej se je vzpostavljal ne zgolj na prostorski trialektiki Henrija Lefebvrea, ampak tudi na Foucaultevi ideji *heterotopije*, na ideji kulturne *hibridnosti* Homija K. Bhabhe, pa na postkolonialnih koncepcijah Edwarda Saida in Gayatri Chakravorty Spivak. Ta Sojev vpliv je ključno definiral in zaobrnil interes humanistike k prostorskim problematikam. Sistematično se že od leta 1999 naprej geokritičnim raziskavam posveča francoska skupina z univerze v Limogeu, kjer so pod vodstvom Bertranda Westphala ustanovili raziskovalni inštitut *Espaces Humains et Interactions Culturelles*, za simpozij, ki so ga tedaj organizirali, pa je Westphal napisal tudi utemeljitveni spis geokritike, *Pour une approche géocritique des textes*. Raziskovalne rezultate objavljajo v zbirki monografij, ki šteje že skoraj dvajset naslovov, letos pa je izšel zbornik *Géographie poétique et cartographie littéraire*, ki predlaga nova kritična branja za ustrezno razumevanje prostorskih pogojev in odpira probleme kartografske epistemologije, poetike kartografije, kartografije in literarne kritike, literature in kartografije, v sklepu pa pretresa obča vprašanja kartografije in diskurzivne stratigrafije. Drugačnim raziskavam – kartiranju in analiziranju geografije fikcije z interaktivnimi orodji – se od leta 2006 naprej posveča skupina z uglednega švicarskega federalnega inštituta za tehnologijo ETH iz Züricha

pod vodstvom Barbare Piatti in Lorenza Hurnija, ki skupaj s sodelavci s praške Karlove univerze in univerze v Göttingenu uresničuje projekt literarnega atlasa Evrope, za cilj pa si zastavlja ponuditi preverjena izhodišča za literarno geografijo, ustvariti podlage za dinamično literarno kartografijo (tudi kot pobudo za generiranje idej) ter izčrpno digitalno zajemanje geoinformacij, ki pokrivajo kompleksnosti literarnih prostorov (gl. Piatti; Piatti, Reuschel in Hurni). Po nekaterih literarnogeografskih ocenah projekt uresničuje nov način pisanja literarne zgodovine s stališča prostorske umestitve (*setting*), po bolj kritičnih sodbah (Hess-Lüttich, »*Spatial Turn*« 9) pa je takšna projekcija fikcijskih prostorov na geografske realne prostore v projektu Barbare Piatti morda ustrezna za »literarno turistično ilustracijo« in ima praktično vrednost le za potepe na sledi literarnih avtorjev in njihovih spisov.¹⁵

V polju digitalne humanistike se s prostorskimi raziskavami intenzivno ukvarja tudi nekaj skupin na univerzi v Stanfordu. V središče postavlja jo vprašanje, ali lahko koncept prostora vodi h globljemu razumevanju tega, kako se odvija historični razvoj. Projekt o prostorskem obratu izvaja Stanford Literary Lab, ki sta ga leta 2010 osnovala Matthew Jockers in Franco Moretti v sodelovanju med raziskovalci spacialno zgodovinskega (Spatial History Lab) in računalniško grafičnega laboratorija (Computer Graphics Lab) pa izvajajo spacialno zgodovinski projekt (Spatial History Project), da bi preizkusili in promovirali orodja digitalne humanistike. Leta 2011 so izvedli niz delavnic o virtualnem profilu – upravljanju internetne akademske identitete, o digitalizaciji in arhivih, o urejanju datotek in podatkovnih baz, o besedilnem rudarjenju in analiziranju, o prostorski analizi, vizualizaciji v humanistiki, pedagogiki in tehnologiji ter perspektivah digitalne humanistike (*Humanities 3.0*). Raziskovanja zgodovine v prostorskem kontekstu se dobro zavedajo, da kakor je prostorski obrat vzniknil iz daljnosežnih prostorskih premen, ki so navdihnile, kako danes mislimo prostor, tudi prostorska zgodovina išče, da bi razumela, kako se je prostor oblikoval in vplival na historični razvoj v različnih časih in prostorih. Med kvantitativnimi raziskavami literarne zgodovine velja omeniti rezultate raziskave skoraj tri tisoč britanskih romanov 19. stoletja (»A Quantitative Literary History of 2,958 Nineteenth-Century British Novels: The Semantic Cohort Method«), ki so objavljeni na spletnih straneh raziskovalne skupine. Trenutno v okviru Morettijevega literarnega laboratorija potekajo trije raziskovalni projekti: »A Geography of Nineteenth-century English and American Fiction«, »Towards a Stylistics of the Novelistic Sentence« in »Network Theory and Dramatic Structure: A Comparative Exploration«. Namen raziskav o angloameriškem leposlovju je trojen: (1) najti nov tip literarne in kulturne evidence, ki izrisuje novo krajino zgo-

dovinskega in interpretativnega dela; (2) ustvariti geografsko in vizualno »geometrizaricijo« (tj. prostorsko deskripcijo) narativnih form, kolikor je možna (in smiselna); in (3) dopustiti morfološke in historične premisleke o tem, kaj je utegnilo ustvariti te forme. Znotraj sklopa stanfordskih prostorskih raziskav je vključen tudi projekt *Litmap*, za katerega je aplikacije za digitalno kartiranje literature koncipirala Barbara Hui ob izpeljavi raziskave *Narrative Networks: Mapping Literature at the Turn of the 21st Century* (2010). Litmap je bil osnovan z namenom, da raziskovalcem humanistike omogoča brati literaturo spacialno, »preiskovati mreže, ki obstajajo v njej in okoli nje« (Hui), ter tako kritično raziskati narative v luči geospacialnosti. Barbara Hui se zaveda, da se mreže okrog literature pojavljajo kot ključna spacialna paradigma za razumevanja sodobnih narativov, s čimer želi povedati isto, kar je implicirano v Lotmanovem pojmu semiosfere. Projekt Litmap stremi h geospacialnemu vnosu podatkov, povezanih s posameznimi lokacijami, kar pomeni, in Barbara Hui to posebej poudarja, da je tako geografski prostor predstavljen pozitivistično, na empiričen način.

Še ena ameriška raziskovalna skupina prostorske humanistike se posveča geoprostorskim raziskavam v okviru raziskovalnega laboratorija univerzitetne knjižnice v Virginiji, zaradi osredotočenosti na uokvirjanje narativnih in raziskovalnih konfiguracij v humanistiki po prostorskem obratu pa so v projekt z obsežno skupino raziskovalcev (56 sodelavcev in 21 inštitutskih članov) povabili tudi Jo Guldi, zgodovinarico s čikaške univerze in raziskovalno sodelavko harvardskega združenja za digitalno zgodovino, ki je lani izdala izčrpno knjigo *Roads to Power* o daljnosežnem preoblikovanju zgodovine Velike Britanije – o izgradnji tega, kar nakazuje pojem naroda – skozi vzpostavljajoče infrastrukturne povezave v 19. stoletju, pa tudi o koreniti transformaciji vsakdanjega življenja in obstoječih družbenih vezi, ujetih v novo obliko vladavine v nastajajoči infrastrukturni državi, zaznamovani z dotlej nedoumljivo birokratsko kontrolo. V projektu fokusira vprašanja, kot se odpirajo skozi prostorski obrat in nova preočevanja krajine (*Landscape turns*), ta neogeografska revolucija pa z uporabo geografskega informacijskega sistema (GIS) omogoča poenostavitev in vizualizacijo v prostor umeščenih dokumentov ter kartiranje stvarnih spoznanj o naravi življenja, vzpostavljenega v prostoru v obdobju 1880–1960. Jo Guldi se zaveda, da so vprašanja *krajine* – kot *pogled na svet*, *palimpsest*, *ljudstvo in občestvo*, *panoptičizem* in *teritorialnost* – starejša kot GIS, da pa imajo zgodbe o tem svoje korenine v modernih disciplinah, sama terminologija pa izvore v zgodovinskih pogovorih o rabi krajine in dejavnikih v njej. Pripombo Davida Harveya (»Evaluation« 161), da je »geografska imaginacija preveč prodorna in pomembna, da bi jo prepuščali le geogra-

fom«, navajajo raziskovalci številnih področij literarno prostorskih študij. Kartografija metodološko motivira nova razbiranja prostorskih aspektov in ustvarjalna vizualna analiza podpira tudi preoblikovanja raziskav v polju prostorske zgodovine.

Tega se prav dobro zavedajo v stanfordskem prostorsko historičnem projektu, saj jim je povsem jasno, da »vizualizacija za običajnega opazovalca predstavlja težavo za razbiranje, kar je prav zato, ker je *sama vizualizacija tu raziskovalno orodje*. Je način analiziranja informacije, bolj kakor dokončno predstavljanje ugotovitev« (White, »What«). V tem skupinsko zastavljenem projektu, ki se sicer osredotoča na besedila in jezikovne zadeve, je glavni fokus vizualizacija, kar predpostavlja več kot zgolj zemljevide, načrte, grafe in slike. Ta vizualizacija je v glavnem soodvisna od t. i. *digitalne zgodovine*,¹⁶ ki je prav tako še vedno področje v nastajanju, in izrablja možnosti digitalnega medija, v bistvu pa je – kot veja digitalne humanistike – produkt kvantitativne zgodovine, *kliometrike* (tj. proučevanja ekonomske zgodovine, ki uporablja statistiko in računalniško analizo), zgodovine in računalništva. Pri tem seveda digitalna zgodovina uporablja gradivo digitalnih arhivov, spletnih predstavitev, interaktivnih zemljevidov, predvsem pa se opira na ustvarjalnost uma (ta je v svojem bistvu *spacialno mišljenje*), skupinsko delo in sodelovanje – da se lahko loti vrste povezanih tem – ter na tehnične inovacije, uporablja pa tudi besedilno rudarjenje. Ključni zglede za prostorsko historični projekt je, da se tekstualnost digitalne zgodovine nagiba k temu, da *ni linearna* in da je *interaktivna*, kar uporabnikom nalaga obveznosti in sodelovanje (*participativnost*). Tudi za zgodovino v digitalnem okolju je *narativna forma še vedno ključna*, tudi takrat, ko eksperimentiranje *v nelinearnosti* oporeka konvencionalnim mejam in razumevanju narativa ter jih hkrati širi. »Digitalna zgodovina utegne biti oboje, katalizator in orodje v vzpostavljanju bolj *literarne* zvrsti zgodovine«, je leta 1999 ugotavljal Edward L. Ayers v prelomnem spisu o preteklosti in prihodnosti zgodovine (gl. Ayers), s čimer je očitno mislil na konfiguracijo spremenjene narativne matrice, uveljavljene z modernističnim romanom, ki jo opredeljuje, če povzamemo Frankovo oznako, *spacialna forma*. V stanfordskem prostorsko historičnem projektu so se že v izhodišču zavedali, da je v svojem jedru raziskava lahko metodološko po obliki *odprta*, fragmentarna, *nedovršena* (*open-ended*), tako rekoč *trajna*, kajti v njej vse – orodja in podatki – postaja del akademskega občestva, nekaj vseskozi dopolnjujočega, predelnega in na novo povezanega, torej rekombiniranega in reinterpretiranega. Bistven izhodiščni vidik in profesionalna norma stanfordske raziskave pa je seveda *konceptualni fokus na prostor*, čeprav gre za raziskovanje zgodovine, ki je po definiciji osredotočena na čas, kar potrjuje, da stopa v žarišče proučevanja pravzaprav prostor-čas kot *enkratna mnogoterost*, ki terja nezadržan

proces raziskovanja. V sklepnem odstavku spisa *Kaj je spacialna zgodovina?*, objavljenega v delovni verziji na spletnih straneh projekta Spatial History Lab, Richard White zapiše:¹⁷

Ena od pomembnih poant, ki jih želim izpostaviti o vizualizaciji, prostorskih odnosih in spacialni zgodovini, je nekaj, česar nisem povsem razumel, dokler se nisem lotil tega dela, in kar sem težko pojasnil kolegom: pri vizualizaciji in spacialni zgodovini ne gre za proizvodnjo ilustracij ali zemljevidov, da bi skomunicirali stvari, ki smo jih odkrili z drugimi sredstvi. Gre za sredstvo izvajanja raziskave; generira vprašanja, ki bi sicer ostala nezastavljena, odkriva zgodovinske povezave, ki bi sicer ostale neopažene in spodnaša ali pa utemeljuje zgodbe, na katerih gradimo svojo lastno verzijo preteklosti. (White, »What«; poud. J. Š.)

Spacialna zgodovina s svojimi raziskavami tako uresničuje ideal zgodovinopisja, ki predstavlja *prostor pluralnega pisanja* zgodovine,¹⁸ in dopušča tej vedi, da razlaga *spremembe skozi čas*. »Kronologija bo vedno ostala v osrčju stroke, ki poskuša razložiti spremembe skozi čas, a ob tem so zgodovinarji ostali odprti za nalogo geografov, da pišejo zgodovino, kot da bi se dogajala na glavi bučike. Naloga ni zvesta resnici, a včasih ji je neprijetno blizu.« (White, »What«)

To pojasnjevanje Richarda Whitea nas lahko povede nazaj k pojmu *konstelacije*, kakor ga je leta 1940 v svojih tezah o pojmovanju zgodovine razumel Walter Benjamin, ko je promoviral nelinearno dožemanje zgodovine in ugovarjal konceptu *napredka*, ki po njegovem sploh ni zvest realnosti, ampak ustvarja dogmatske trditve. S pojmom konstelacije – ta pravzaprav implicira prostorski model opazovanega pojava – je Benjaminu uspelo zajeti same razsežnosti zgodovinskih kompleksnosti, kot jih je predvidel v svoji kritiki linearnega, kavzalnega pojma zgodovine. Njegova metafora konstelacije opisuje prostorsko relacijo dogodkov oziroma kontekstov in zgodovinar, ki vzpostavlja vez sedanosti do preteklosti, na nek način vstopa vanjo – podobno kakor bralec v razbiranje teksta – z vsem svojim eksistencialnim skustvom, da lahko poroča o njej, kar pomeni, da to konstelacijo *prevaja*, *identificira* in *razpoznavna* skozi lastno zavest in utelešenje. Pojem konstelacije kognitivno angažira *spacialno mišljenje*. Kartiranje nam omogoča vpogled v zgodovinske danosti skozi *spacialno logiko* zgodovinskega narativa. Prostorski model (konstelacijo) opazovanega pojava zmore učinkovito posredovati geografski informacijski sistem GIS kot tista tehnologija, ki izpričuje prostorske relacije in ki poskuša v literarno zgodovinski prikaz zaobjeti dejstva in kontekste literature. Prostorski obrat je z implementacijo GIS tehnologije sprožil literarne raziskave digitalne in kvantitativne narave in vizualizirani podatki podajajo *multifokalni prikaz*, ki ga je mogoče nadgrajevati in vsakič dojemati v njegovi singularnosti.

S tem obstaja možnost, da se s tehnološko podporo uresničijo tudi tiste vizionarske pripombe, ki jih je v fragmentih o pojmu zgodovine zabeležil Benjamin: »[N]ič, kar se je kdaj zgodilo, [ni] za zgodovino izgubljeno« (216); »Preteklost je mogoče zajeti samo kot podobo, ki se kot enkratno videnje zablisne v trenutku svoje spoznavnosti.« (217); »Zgodovina je predmet konstrukcije, katere mesto ni homogen in prazen čas, ampak mesto, izpolnjeno z današnjim časom [Jetztzeit].« (222)

OPOMBE

¹ »Prostor in trajanje sta eno.« (Poe, *Eureka*, 1848); »Edina razlika med časom in katero od treh razsežnosti prostora je v tem, da se naša zavest giblje skozenj.« (Wells, *Časorni stroj*, 1895)

² Ko se v razpravljanju osredotočamo na idejo prostora oziroma *spacialnega*, kot se z njima srečujemo v literaturi, ter analitično odpiramo ta vprašanja, pogojno vnaprej ne gre predvidevati, da bodo naše misli, spoznanja in argumenti skrbno zamejeni na primere čisto določenega polja refleksije. Prav tako ni mogoče predpostavljati dokončnih in strogo opredeljenih gledišč v razmišljanju, če okvir teme fokusira prostore transgresije. Kakorkoli že, takšna omejitev bi lahko implicitno izmaknila premišljevanje o teh problemih ustvarjalni iskrovosti in inventivnosti duha ter posledično plodnemu dialogu. Heterogeni okvir obravnavanega predmeta razpravljanja o literaturi in prostoru ter o »robotih« (besedne) umetnosti ter široko zajet pogled na idejo prostora, ki je sama v sebi nekaj razsežnega, na kar opozarja latinski izraz *extensio* (*extendere*, raztezati, razprostrti, razširiti), ne more biti ovira, da ta vprašanja raziščemo in tematiziramo iz selektivnih zornih kotov, ki oscilirajo med bolj konkretnimi pojmovanji prostora (geografskim, geokritičnim, celo geopolitičnim, itd.), njegovim bolj striktno literarnim pomenom tekstualnega (in seveda tudi intertekstualnega) prostora, in celo bolj izmakljivimi aspekti literature in umetnosti (in njihovih konstitutivnih elementov) kot torišča poetične (pa tudi eksistencialne in etične) vrednosti.« (Škulj, »Literatura« 348)

³ Prostor je do leta 1600 postal znana sestavina naravne filozofije. Po besedah G. Bruna je »prostor sovisna tridimenzionalna naravna količina, v katerem je vsebovana množica teles, in je po naravi predhoden vsem telesom ter obstaja brez njih, vendar jih indiferentno vse sprejema ter je osvobojen okoliščin dejanj in strasti, brez primesi, nedostopen, neoblikovan, neumestljiv, zunaj vseh teles, četudi jih vse zajema in nedojemljivo vsebuje« (nav. po Toretta 420–421). Kot pravi Toretta, »bi prihranili veliko nepotrebnih diskusij, če bi Newtonov rokopis *De gravitatione et aequilibrium fluidorum* (O gravitaciji in ravnovesju tekočin) ne ostal neizdan vse do leta 1962. V njem namreč Newton jasno trdi, da prostor *ni niti substanca niti atribut substance, vendar ima 'svoj lastni način obstoja'* [...]. Po Newtonu je vsaka točka prostora posebna točka na temelju razmerja, ki ga ima do drugih točk, in edini izvor njene individualnosti (*individuationis principium*) je mesto, ki ga ima v sistemu teh relacij. Pojmovanje prostora kot čistega relacijskega sistema ali *relacijske strukture* je uveljavljal Leibniz v polemiki s stališči o prostoru kot substanci, ki jih je pripisal Newtonu. Leibniz označuje prostor kot abstraktni red soobstoječih stvari. Če pozabimo posebnosti vsake stvari in zadržimo le njeno '*situacijo* ali *distanco*' do drugih stvari, dobimo pojem prostora ali mesta stvari, ki ga lahko zavzame katerakoli stvar. 'In tisto, kar zajema vse te prostore ali mesta, imenujemo *Prostor*' [...]. Ker prostor ni niti substanca niti atribut substance, trdi, da ta ni nič drugega kot upravičen pojav, ki *nima pristne realnosti*« (Toretta 421–422; poud. J. Š.).

⁴ »Prostor je tako vpleten v konstitucijo vsakega telesa. Pa vendar prostor *ne ustreza tradicionalnim pogojem stvarnega*: njegova dejanska eksistenca bi zahtevala 'popolno sintezo' neskončno mnogih delov – kar je neizvedljiva naloga. Še več, vsak del prostora je neskončno deljiv v nadaljnje dele, tako da, ko so vse relacijske vezi odstranjene, ne preostane noben substantiven temelj, na katerem bi mogle počivati. Kant je ta filozofski problem – in mnoge druge – rešil tako, da je pojem prostora pojmoval kot 'formo čutnosti': 'ne nekaj objektivnega ali realnega, ne substanco, niti atribut, niti relacijo, ampak subjektivno in idealno vrsto sheme v vzajemnem koordiniranju vseh zunanjih vtisov v vsakršnem primeru, ki izhaja iz narave mišljenja po ustaljenem načelu' [...]. Ker so telesa za svoj obstoj odvisna od prostora, ne obstajajo sama po sebi, razen v mišljenju, ki je vir prostorskega reda; so zgolj videzi temeljne realnosti, ki se izmika našim čutom.« (Toretti 422; poud. J. Š.)

⁵ Prim. razlago spacialnosti, kot jo navaja Larousse: Caractère de ce qui s'organise dans l'espace.

⁶ Pojem *imaginarija* je razvil Cornelius Castoriadis v razpravi *L'institution imaginaire de la société* (1975): »[I]maginarij družbe ustvarja za vsako zgodovinsko obdobje lasten singularen način življenja, videnja in ustroja svoje eksistence« (nav. po Thompson 23). »Družbeni imaginarij je kreativna in simbolična dimenzija družbenega sveta, dimenzija, skozi katero človeška bitja skupaj ustvarjajo svoja življenja in svoje načine reprezentiranja kolektivnega življenja.« (Thompson 6)

⁷ »Thirdspace itself [...] is rooted in just such a recombinatorial and radically open perspective. In what I will call a critical strategy of 'thirding-as-Othering,' I try to open up our spatial imaginaries to ways of thinking and acting[.]« (Soja, *Thirdspace* 5; poud. J. Š.)

⁸ Soja uporabi angleški glagol *expand* v pomenu razširiti, razprostrti, pa tudi razlagati.

⁹ Prim. Škulj, »The Modern Novel«; Škulj, »Spacialna forma«.

¹⁰ Prim. množico kritičnih ugovorov uglednih literarnih teoretikov v reviji *Critical Inquiry* iz let 1977 in 1978 ter dvojice Frankovih razprav kot odgovor kritikom (Frank »Spatial Form: An Answer to Critics«; »Spatial Form: Some Further Reflections«). Mnoga kritična mnenja so nastajala tudi kot neustrezna branja Frankovih formulacij.

¹¹ »Eliot, Pound, Proust, Joyce, and Djuna Barnes 'ideally intend the reader to apprehend their works spatially, in a moment of time, rather than as a sequence'« (Frank, *The Idea XI*)

¹² Kristeva (65) govori o »spacialnih koncepcijah jezikovnih pesniških operacij« in spacializacija se z njenega gledišča ukvarja z dialoško naravo besede in njeno osnovno karakteristiko »enote, ki je najmanj dvojna«.

¹³ »Here, in introducing her concept of intertextuality, she advocates a reading practice based in the 'spatialization' of the word along vertical and horizontal axes in an intertextual grid.« (Friedman 12)

¹⁴ »A certain spatial turn has often seemed to offer one or more productive ways of distinguishing postmodernism from modernism proper.« (Jameson, *Postmodernism* 154)

¹⁵ »The projection of fictionalised spaces on geographically real spaces (à la Piatti 2008) may be suitable for a 'literatouristical illustration' (and have a practical value for hikes 'on the tracks' of literary authors and/or their oeuvre). However, it confirms the declaimed concern on parts of the culture geographical side that a thus understood spatial turn could well lead back to a long since bettered notion of 'geo-space'. The critical reflection of a seemingly 'objective' depiction of the 'geo-space' in mapping practice corresponds in contrast to a literary topography, which similar to cultural geography systematically accommodates the social and cultural implications, which have entered into the cartographic modelling.« (Hess-Lüttich, »*Spatial Turn*« 9)

¹⁶ Digitalna zgodovina predpostavlja digitalne metode v zgodovinskem raziskovanju in nudi nov način zbiranja, komuniciranja in hranjenja dokumentov, artefaktov in vedenja o preteklosti. To področje zgodovinskih raziskav je bolj polno zaživelo v poznih osemdese-

tih (ko je bila marca 1986 na neki konferenci v Londonu ustanovljena Mednarodna zveza za zgodovino in računalništvo) in potem v devetdesetih letih, zgodnji nastavki pa segajo že v čas šestdesetih let.

¹⁷ »One of the important points that I want to make about visualizations, spatial relations, and spatial history is something that I did not fully understand until I started doing this work and which I have had a hard time communicating fully to my colleagues: visualization and spatial history are not about producing illustrations or maps to communicate things that you have discovered by other means. *It is a means of doing research*; it generates questions that might otherwise go unasked, it reveals historical relations that might otherwise go unnoticed, and it undermines, or substantiates, stories upon which we build our own versions of the past.«

¹⁸ Ideal spacializirane zgodovine omenja tudi Pascale Casanova (5).

LITERATURA

- Ayers, Edward L. »The Pasts and Futures of Digital History«. 1999. Dostopno na: <http://www.vcdh.virginia.edu/PastsFutures.html> (16. 6. 2013).
- Bahtin, Mihail M. *Teorija romana: izbrane razprave*. Ur. Aleksander Skaza, prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Benjamin, Walter. »O pojmu zgodovine«. Prev. Frane Jerman. Benjamin, *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998. 213–225.
- Casanova, Pascale. *The World Republic of Letters*. Prev. M. B. DeBevoise. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2004.
- DiSalle, Robert (1996). »Space«. *The Cambridge Dictionary of Philosophy. 2nd Edition*. Ur. Robert Audi. Cambridge: Cambridge UP, 1999. 866–867.
- Fauconnier, Gilles. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: MIT, 1985.
- — —. *Mapping in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Fludernik, Monika. *Towards a 'Natural' Narratology*. London in New York: Routledge, 1996.
- Frank, Joseph. »Spatial Form: An Answer to Critics«. *Critical Inquiry* 4.2 (1977): 231–252.
- — —. »Spatial Form: Some Further Reflections«. *Critical Inquiry* 5.2 (1978): 275–290.
- — —. »Spatial Form in Modern Literature«. *Sewanee Review* 53 (1945): 221–240, 433–456, 643–653.
- — —. *The Idea of Spatial Form*. New Brunswick (NJ): Rutgers University Press, 1991.
- Friedman, Susan Stanford. »Spatialization: A Strategy for Reading Narrative«. *Narrative* 1.1 (1993): 12–23.
- Géographie poétique et cartographie littéraire*. Ur. Véronique Maleval, Marion Picker in Florent Gabaude. Limoges: Pulim, 2013.
- Guldi, Jo. *Roads to Power: Britain Invents the Infrastructure State*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2012.
- Harvey, David. »Evaluation. Geographical Knowledge in the Eye of Power«. *Annals of the Association of American Geographers*. 85.1 (1995): 160–164.
- Herman, David. »Storyworld«. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Ur. David Herman idr. London: Routledge, 2005. 569–570.
- Hess-Lüttich, Ernest W. B. »Spatial Turn: On the Concept of Space in Cultural Geography and Literary Theory«. *Journal for Theoretical Cartography* 5 (2012): 1–11. Dostopno na: http://meta-carto-semiotics.org/uploads/mcs_vol5_2012/MCS_Vol5_2012_Hess.pdf (26. 5. 2013).

- Hui, Barbara. *Litmap Project*. Dostopno na: <http://barbarahui.net/the-litmap-project/> (18. 4. 2013).
- Jameson, Fredric. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham (NC): Duke University Press, 1991.
- Kant, Immanuel. »Kritika čistega uma. ¼«. Prev. Zdravko Kobe. *Problemi* 1–2 (2001): 1–170.
- Kristeva, Julia. »Word, Dialogue, and Novel«. Kristeva, *Desire in Language*. Ur. Leon S. Roudiez, prev. Thomas Gora, Alice Jardine in Leon S. Roudiez. Oxford: Blackwell, 1981. 64–91.
- Kuhn, Werner, in Brad Blumenthal. *Spatialization: Spatial Metaphors for User Interfaces*. Dunaj: Technische Universität Wien, 1996. Dostopno na: <http://ifgi.uni-muenster.de/~kuhn/research/publications/pdfs/monographs/Spatialization.pdf> (25. 4. 2013).
- Lefebvre, Henri. *La production de l'espace*. Pariz: Anthropos, 1974.
- Leibniz, G. W. »Mr. Leibnitz's Fifth Paper, being an Answer to Dr Clarke's Fourth Reply«. *The Leibniz-Clarke Correspondence*. Ur. H. G. Alexander. Manchester: Manchester University Press, 1956.
- Lied, Liv Ingeborg. »Another Look at the *Land of Damascus*«. *New Directions in Qumran Studies*. Ur. William John Lyons, Jonathan G. Campbell in Lloyd Keith Pietersen. London: T&T Clark International, 2005. 101–125.
- McHale, Brian. »Archaeologies of Knowledge«. *New Literary History* 30.1 (1999): 239–262.
- Moretti, Franco. *Grafi, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Ur. in prev. Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis, 2011.
- Piatti, Barbara. *Die Geographie der Literatur: Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien*. Göttingen: Wallstein, 2008.
- Piatti, Barbara, Anne-Kathrin Reuschel in Lorenz Hurni. »Literary Geography«. *Proceedings of the 24th International Cartographic Conference*. Santiago de Chile: International Cartographic Association, 2009.
- Ryan, Marie-Laure. »Cognitive Maps and the Construction of Narrative Spaces«. *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Ur. David Herman. Stanford: CLSI, 2003. 214–242.
- — —. »Spaces«. *Handbook of Narratology*. Ur. Peter Hühn, John Pier in Wolf Schmid. Berlin: Walter de Gruyter, 2009. 420–433.
- Soja, Edward W. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso, 1989.
- — —. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-And-Imagined Places*. Malden (MA): Blackwell, 1996.
- Spanos, William. »Modern Literary Criticism and the Spatialization of Time«. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 29 (1970): 87–104.
- — —. »Heidegger, Kierkegaard, and the Hermeneutic Circle: Towards a Postmodern Theory of Interpretation as Dis-closure«. *Boundary 2* 4.2 (1976): 455–488.
- Spatial Form in Narrative*. Ur. Jeffrey R. Smitten in Ann Daghistany. Ithaca (NY): Cornell University Press, 1981.
- Škulj, Jola. »Literatura in prostor: o semiozi in semiosferi«. *Slavistična revija* 53.3 (2005): 347–361.
- — —. »The Modern Novel: The Concept of Spatialization (Frank) and the Dialogical Principle (Bakhtin)«. *Space and Boundaries* 5. Ur. Roger Bauer in Douwe Fokkema. München: Iudicum, 1990. 43–50.
- — —. »Spacialna forma in dialoškost: vprašanje konceptualizacije modernističnega romana«. *Primerjalna književnost* 12.1 (1989): 61–74.
- Thompson, John B. *Studies in the Theory of Ideology*. Berkeley: University of California Press, 1984.

- Tolman, Edward C. »Cognitive Maps in Rats and Men«. *Psychological Review* 55.4 (1948): 189–208.
- Torretti, Roberto. »Space«. *Routledge Encyclopedia of Philosophy. Philosophy of Science*. London in New York: Routledge, 1998. 420–426.
- Turner, Mark. *The Literary Mind*. New York: Oxford UP, 1996.
- Warf, Barney, in Santa Arias. »Introduction«. *The Spatial Turn*. Ur. Barney Warf in Santa Arias. London: Routledge, 2008. 1–10.
- Werth, Paul. *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman, 1999.
- Westphal, Bertrand. »Pour une approche géocritique des textes«. *Vox Poetica* (2005). Dostopno na: <http://www.vox-poetica.org/sfsgc/biblio/gcr.html> (5. 6. 2013).
- White, Richard. »What is Spatial History?«. *Spatial History Lab* (2010). Dostopno na: <http://www.stanford.edu/group/spatialhistory/cgi-bin/site/pub.php?id=29> (6. 3. 2013).

Space, Spatiality, Spatialization: Literary Studies after the Spatial Turn and the Spatial Logic of (Historical) Narratives

Keywords: literary theory / cultural geography / geocriticism / space / spatiality / spatial turn / spatialization

Although the spatial turn in literary studies was addressed as early as at the 1988 ICLA/AILC congress in Munich, its impact in literary and cultural studies increased only after the publication of Edward W. Soja's *Postmodern Geographies* (1989), the key defense of theory's "spatial turn," and Bertrand Westphal's geocritical research at the University of Limoges, particularly his geocritical manifest, "Pour une approche géocritique des textes" (2005). A shift in the structural dominant of knowledge on literature assists geocritical studies and cultural geography by construing spatial models of literary phenomena by using new information technology. Through digital representations of geographical features of literature, the geocritical ideal of multifocal presentation can be realized, examining a variety of topics. Dimensions of literary complexity can be grasped and a constellation describing the spatial relation of events or contexts of literature can be conveyed, as Walter Benjamin's criticism of linear, causal notions of history has anticipated.

The article discusses the concepts of space, spatiality, and spatialization to clarify how to understand Soja's central argument concerning spatial thinking, or what has been called the geographical or spatial imagination. His alternative approach, as discussed in *Thirdspace* (1996), comprehending

both the material and mental dimensions of spatiality, can be very useful in the current project of the Institute of Slovenian Literature and Literary Studies, “Space of Slovenian Literary Culture: Literary History and the GIS-Based Spatial Analysis.”

Maj 2013